

ה"תחדיד", ה"הבלית" והקריקטורה העברית

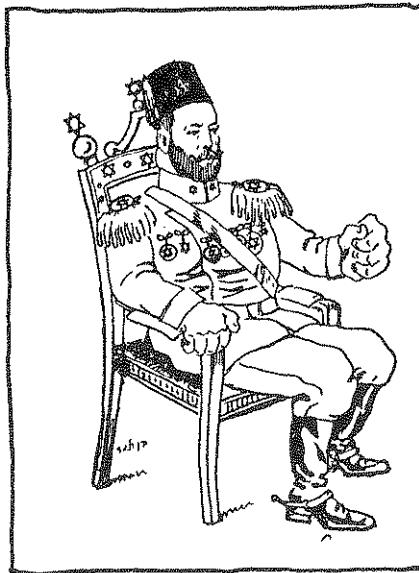
שלמה שבא

וירושומי-הומוּר מִן הַרְאָשׁוֹנוֹת שְׁבַעֲתָנוֹנוֹת הַעֲבָרִית, מִפְּרִידָעַטֶם שֶׁל שְׁנֵי צִירִים — אֶחָד הַמְּכוֹנָה בְּקִתְמָר וְאֶחָר שְׁחָתָם כְּשָׁ. רַוחַם-וּבָסְקִי מְפִירִי. אִם אַינְיָ טָעוּה, בָּנוּ שֶׁל יִשְׂרָאֵל וְרַוחַם-וּבָסְקִי רַוחַם-וּבָסְקִי, בָּנוּ שֶׁל מְהֻאָה בְּדָבְרִי מְאוֹדִישָׁה, שְׁנַתְפָּרָסָם בְּרַאשְׁתַּהָּמָה קְדָשָׁ אַמְנוֹת שְׁיצָר — עֲטָרוֹת, אַרְנוֹת-קְדָשָׁ וּקוֹפְטָאָות מְעוֹדוֹתָה. עֲטוֹרָה אַחַת שְׁעָשָׂה בְּסֶגֶן יוֹנִי גְּרָמָה לְמַהְוָמָה, שְׁכַן מְנַהָּלָה הַיְּלוּבָר טָעוּ בָּהּ, וְסִבְרוּ כִּי הִיא מְעָשָׂה יִצְרָא יוֹנִי קְדוּמָן. כָּל שִׁידּוּלָנוּ הִיא לִשְׂרָאֵל וְרַוחַם-בָּסְקִי בָּנָוּ שְׁלָמָה, שְׁהַשְׁתַּחַךְ עִמוּ בִּיצְרָתַהָּמָה עִיטָּרוֹת וְהַצִּירָות שְׁוּנוֹת.

הקריקטורות ב"עופן" מצירות בכישرون, אַסְמָכִי הַעֲזָקָן וְהַצְחָקָה שְׁבַחַן אַינְם מִן הַמְּעָלָה הַרְאָשׁוֹנה. בְּקִרְיקְטוֹרָה אֶלְהָ נְרוֹאָתָה, לְמַשָּׁל, חַמְדָה בְּנֵי יְהוּדָה, אַשְׁוּ שֶׁל אַלְיעָזָר בְּנֵי יְהוּדָה, שְׁהַתֵּה הַרְאָשׁוֹנוֹת הַכְּנִיסָה מְדוֹר לְעַמּוֹנוֹת הַעֲבָרִית, מְצִירָה בְּלִבּוֹשׁ "אַוְמי יְהוּדָה" שְׁהַמְּצִיאָה — שְׁמֶלֶת שְׁתֵּיאָ מְעַן טְלִית וּכְבוּעָה הַעֲשָׂרִי מְפִירָות שְׁלַבְעַת הַמִּנִּינִים. אוֹ אַסְמִישָׁ קִין, רָאשָׁ חַוְבָּבִי-צִיּוֹן, מְצִירָה כְּמַין פְּחָה תּוֹרִכִּי, וְכַן רִישּׁוֹתִים שְׁלַלְלָם עַלְיכֶם, שְׁלָמָם אָשָׁ, אָחֵד הָעָם, אַלְיעָזָר בְּנֵי יְהוּדָה וְאֶחָדִים, וּמְעַן קִרְיקְטוֹרָות הַקְּשָׁוֹרוֹת לְמְאוֹרוֹת שְׁלַא אַתָּם קְיָמִים.

★★★

קריקטורות הופיעו גם בעיתוני ההומוּר שיצאו בארץ בתקופה המודרנית — "יליהדים", "חַמְרַגְּמָל", "המודרג", "וַיּוֹתָא" ואחריהם, אך אל מלכחת ההומוּר והסאטירה ממש עדין לא הגיעה העיתונות דאן, והධימון הקריקטורי שלה היה דל. לאחר מלחמת העולם הראשונה הייתה

מנחם אוסישקין, ראש "הובבי יין"
כפחה וורוייבツ באיזו של בְּרִתְמָה.
עופן, 1908

שהמְצִיאָה הוּא עַצְמוֹ כִּי צָרָ לְעַזְפָּנִים. הוּא נִסְחָה לְחַדְשָׁ גַּם מְלָה עֲבָרִית לְקִרְיקְטוֹרָה — "תְּחִדְדִּיד". שָׁנִים רַבּוֹת אַחֲרִיכֶן, בְּ-1960, הַלְּךָ בְּעַקְבּוֹתוֹ מִשְׁלָא הַתְּפָרָסָם דּוֹרָקָא כִּמְחַדְשָׁ מְלִים, וְהוּא מַנְחָם בְּגִין, אֲשֶׁר בְּהַקְדָּמָה לְסִפְרָ קִרְיקְטוֹרָות שְׁלַי יְהוּשָׁע אַדְרִי הַצִּיעָ לְקָרוֹא לְקִרְיקְטוֹרָה — "הַבְּלִית". אַף-עַל-פִּי שְׁ"עַופָּן" בְּן שְׁנִים-עָשָׂר הַעֲמֹודִים יֵצָא לְאָוֹר בְּבּוֹרְלִין, יְחוֹד חַלְקוֹ הַגָּדוֹל לְעַנִּינִי אָרֶץ-יִשְׂרָאֵל, וְמי שְׁלָא היה בְּקִיא בְּמִרְיוֹתָה שְׁהַיּוֹ אָז בָּאָרֶן, הַבִּין מַעַט מְאֹור מַהְוָמוֹר שְׁבָאוֹתוֹ עַתָּן. בְּ"עַופָּן" זה הַפִּיעָוּ קִרְיקְטוֹרָות גְּלִילִין מִיּוֹדָם לְפּוֹרִים וְשָׁמוּ "עַזְפָּן", מְלָה

הקריקטורה הופיעה בעיתונות העברית באיחור. תחילתה של עיתונאות זו באמצעות המאה התשע-עשרה, עם עיתונות משכilia עם קהיל קוראים רציניים. ככה, לא יכול לאמן לה ישח קללה, הוּמְוִרִיסְטִית או עוקצנית כלפי מאורעות ואישים. נוסף על-כך, באוטם ימים עסוק מעת מאוד צעירים עברים במזרחה אירופה במלאת הציר, ולא מגלן בהם צייר קרייקטורה טוביים. בית-הספר לאמנה "בָּצָלָל" נוסד בידושלים בשנת 1906, והביא לעולם את האמנים הראשוניים שקשרו עצם לעיתונות העברית. ואmens, ניצנים ריאשוני של קרייקטורות אלו מוצאים בעיתוני-הומוּר שהחלו להופיע בארץ בראשית המאה, ויש להניח כי יציריהם היו מתלמידי "בָּצָלָל". עיתוני החדשנות העבריים ה"רציניכים" החלו לפרסם קרייקטורות בקביעות ודק בראשית שנות השולשים.

הראשון שעמד על חשבוֹן של קרייקטורות וירושמי-הומוּר בעיתונאות, היה אבִי העיתונות "המודרנית" העברית — איתמר בן אבִי. אליעזר בן יְהוּדָה, אבִיו, הוציא לאור בירושלים עתונין חידושים שהחליפו כמה שמות — "האָוֹר", "הַצְבִּי" ה"חַשְׁקָפָה", ואיתמר נתפס למלאת העיתונאות, ונסע בראשית המאה תקופה כדי לרכוש השכלה; הוא ראה את עתוניה העממיים, הנמכרים לכל, כולל "הַצְבִּי" הובים" שבהם, ומשוחר לארץ ניסח להעתיקם. כאן פרסם "סְקוֹפִים" בעיתוני אבִיו, וכיתר בדוגמאות את החדשנות בכותרות מריעיות, בנסתו למשוך את עיני הקוראים ואת תשומת-לכם.

בשנת 1908 הוציא איתמר בן אבִי נספח לעיתון הסתדרות הציונית "העולם" בברלין, ג'ילין מיוחד לפורים ושמו "עַזְפָּן", מלה

בהתואה למה שצீר אז בחוץ לארץ, נאכ' למד אמנות ב"בצלאל" והתפרנס מהוראת ציור, והוא אחיו המבוגר של אריה נובון, שהתחילה לפרסם קריקטורות רק כמה שנים לאחר מכן.

הקריקטורות של זאב נובון הופיעו בעיתון "הדוּרבָן", מעוני ההומור הטובים שייצאו לאור בארץ. עורך העיתון שכינה עצמו "עומנת" הוא ישבהו קרויאל, שאביו היה ממייסדי זכרון יעקב. קרייאל היה מעורכי עיתונו של איתמר בן אב"י – "דואר היום", ולכבוד

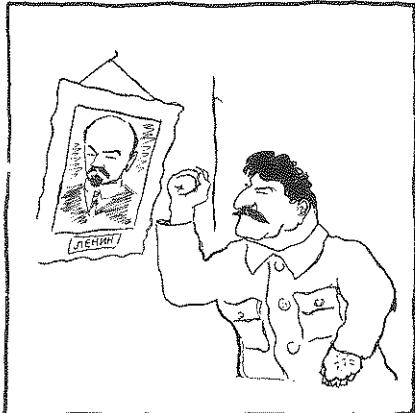
ואולם, היו גם עיתונים שייצאו לאור במספר גיגיוני גדול יותר, ועורכיהם וכותביהם היו סופרים נודעים, שכובוד התג לבשו מחלוצות צחוק, הומור ועוקץ, בעונתי ההומור הופיע גם קריקטורות, אך רובן ככולן לא היו מוצלחות ביותר, לא ברמה האמנותית ולא ברמה ההומוריסטית והאטירית.

הבולט בציירים של שנות העשרים, זה מבחינת הביצוע הטכני והן מבחינת הביטוי האטيري, הוא אבא נובון, ש"התהדים" שלו, בלשון איתמר בן אב"י, היו טובים גם

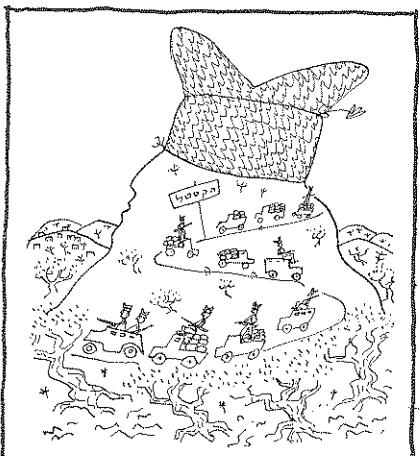
הארץ עדה לתופעה עתונאית מיוחדת במינה: בשער כעשרים שנה יצאו לאור לקראת פורים או לקראת חגים אחרים – פסח, שבועות, סוכות או אחד במאי, מאות עתוני-הומר. ברובם הופיע גילין אחד ולא עוד. לעיתים קרובות ערך את הגילין איש אחד, שהיה גם זה שכתב את רבו. איש זה ראה עצמו סופר, מסאי או עתונאי, אבל לא הצליח לפרסם את יצירותיו בעיתונים. לקראת החגים ובעיקר בפורים הדzia' לאור עתון הומוריסטי, וכו' פרסם את יצירותיו ולהם את מלוחמותיו.

זאב נובון מגיב על פשיטות הרוגל הרבות לאחר המשבר הכלכלי של 1927 – התעלומות מסוג חדש...

לאחר הטיהורים ברוסיה בשנות השלושים, מיטה סטלי^ן
עלמות ציר של לנין: "ולא הסתלקת בקדם, חבר
אליך, היהת גם אתה מודה אצלל".
קריקטורה של אריה נבן

"הקסטל בידיינו" ציר של אריה נבן מ-1948

בימי הצנע, העלייה הגדולה וה"פנס האדום", המוכיח כי נושא משתייך למפלגה הנכונה, ולחם את מלוחמות המכנה הימני והאזורני. קודם לכן פרסם קריקטורות היריות נגד השלטונות הבריטיים, הנועלמים את שער הארץ ומעילימים עין מעגלי הכנפיות הערביות. את ספר הקריקטורות שלו ושמו "לא כחל ושרק" פתח כאמור מנהמם בגין בהקדמה משלו, ובזה נאמר בין השאר: "החזקוק של מר אדרי הוא, אם מותר לומר כך, רציני. הבליטים וביניהם, אבל לא הכל הבל. יש מטרה. יש אמונה. ואוֹן אפשר וצריך לשרת בת'בלית".

וזבר אמת ואמנות. גם הוטובים שבצייריו הקרייקטורות בעולם לא נחנו תמיד בכישרונו צייר ככישרונו של נבון. לא עבר זמן רב, וכבר אצל גוטמן, שלח ידו בשנות העשרים במלאת הקרייקטורות. זה היה לאחר פרעות מוד"ט (1929), שנגע באוֹתוֹ קץ מן המאורעות. מאכזריות הרוצחים ומואצת־היד של האנגלים. הוא פרטם או חוברת ושמה "מאורעות א"י — טיגרמות וידיות בציורים", עם רישומי לעגanganלים המעלימים עין ותילה למלחמה המוגנים המעתים. האנגלים החרימו את החור ברת ואסרו על פרסומה. גוטמן עצמו לא עסק עוד בצייר סאטיר ובקרייקטורות. זה לא היה טبعו ואופיו. לא איש מלחמות היה, אלא איש ההומור טוב הלב.

★★★

באומה שנה, ב-1929, התחלו להופיע הקרייקטורות של אריה נבן. באחת עבר צייר הקרייקטורה הארץ־ישראלית ל"כיתה" גבולה. אריה נבן הגיע עם משפחתו כנער בשנת 1919, למד ציר עם בני דור האנמים הראשון של הארץ, והוא ציר־דרש מדרגה ראשונה במעלה. אמנם לציר־צבע בשמן או בנים הגיע, אך רישומו של נף ושל אנשים ננים עד היום עם מיטב הציורים בארץ, ומרזגים בתערוכות החשובות בגלויות ובמוניינים. בסוף שנות הארבעים החל לציר גם תפארות לתיאטרונים, ופתח דף חדש וחשוב בעשייה זו.

יש להניח שלא רק מהצורך בצרפת אלה גם מהמשיכה לביטוי המוחך שבקרייקטורה, החל אריה נבן לצייר קרייקטורות שיש בהן חכמה, סאטירה ומאבק. כישרונו הסאטירי השתלב עם כישרונו האמנותי, ושינויים היו לאחד בצייר המלווה משפט קצר הפוגע במטרה, וכן קיימים את הכלל של הקרייקטורה האמיתית: שהוא באה במקום מאמר גודל ויש בה כל מה שיש בו.

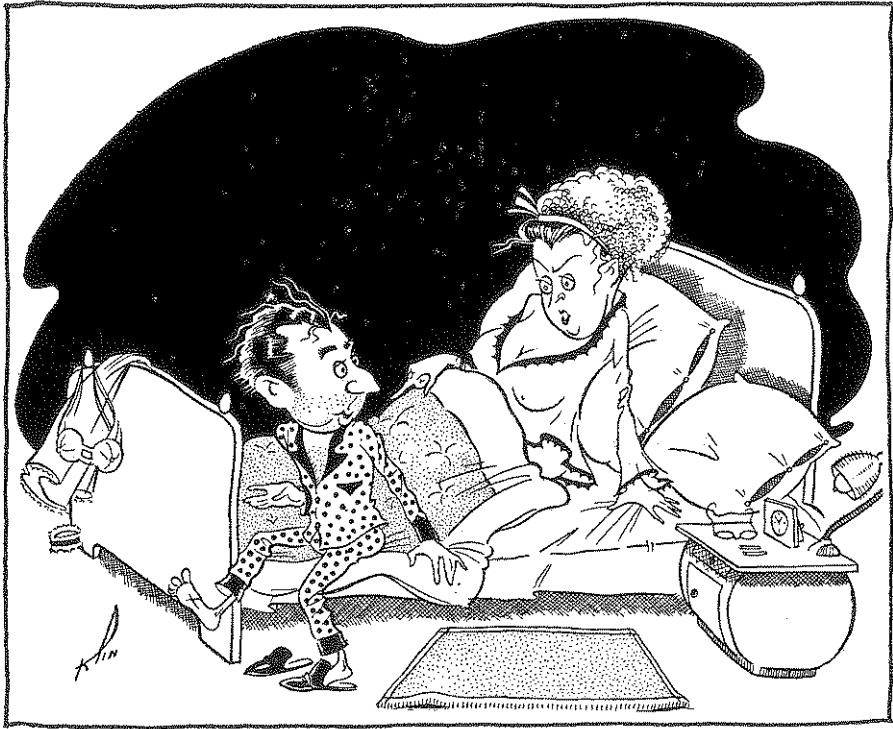
נראה לי שאריה נבן יכול להימנה עם הוטובים שבצייריו הקרייקטורות באירועה של שנות השלושים והארבעים. הוא מחביל בכישרונו הצייר שלו, בכו עירני, מלא חיים,

בשנות השלושים והארבעים היו הקרייקטורות של נבון לכלי־נשק במאבק היישוב היהודי, מעין "הטור השביעי" של נתן אלתרמן שהופיע באותו עשור מוד של "דבר" שהופיעה בו הקרייקטורה של נבון, הרי הוא העמוד השני של העתון. הקובאים היו מתחשים אחר יצירות שני אלה, והציגו התרבות הבריטית פסל אוטו לעתים. נבון הוא איש שצייר את סטאלין עורק מסיכה בבית־הקבורות למוחלי המהפכה הרוסית ומרטים כוס לח'יהם לאחור "הטיהורים" של סוף שנות השלושים; והוא שצייר בעל מסעדה החולם להויר את הגמל המעופף מעל לאנדראטה שביריד המורוח ולהביאו למטרת, ואת הרחוב שכלו נקודות בימי משטור הצנע ו"הנקודות", ואת היהודי הנודד — נודך ובורח, וכתוותו — "תבל", פוסט רוסטנט"; והוא שיטר בימי מלחמת העצמאות את דר הקסטל ב"כובע גרב" משנפיצה הדרך לירושלים, ודומה כי איש לא הצליח לבטא מארוע זה טוב יותר.

אריה נבן הוא גם אבי ה"קומיקס" העברי. על ציריו ב"דבר לילדיים" של אורימורי ואחרים, שאת המלים להם כתבה המשוררת לאה גולדברג, גדלו דורות של ילדי הארץ.

הוא גם היה מהראשונים שהחלו לرسום שחיקנים, אמנים, אנשי ציבור ועסוקים בЏורה קרייקטורי, אס-כקי קדם לו כנראה רוס, שעקב ברישומים אחר הציגות בתיאטרוני הארץ ופרסום אותם בעיתונים.

אריה נבן לחם באמצעות הקרייקטורות שצייר את מלוחמותיה של הסתדרות ומפלגות הפעלים. מי שעדנו נגדו מצד ה"מנ", הריביזיוניסטי, היה יהושע אדרי, שהחל לפרסם קריקטורות באמצעות הנטושים, ולחם נגד הסתדרות, מפלגות הפעלים ומהוניגיהם מלחמה חריפה ביותר. אדרי פרסם בעיתונות הימין קריקטורות ממשך שנים ובות

"דורך השלום" – אחת הקומיקטורות והחריפות של יהושע אדרי בשנות השלושים, נגד מפא"י ובן גוריון

הוועד הלאומי ציווה על יהודי הארץ לשבות חצי ים כמחאה נגד הספר הלבן, והאשה תמהה על בעלה: "כל הזמן אתה דרש פעולות מהועד הלאומי, וככשו, לכשחצטוינו לשבות עד 12, אתה כבר עוזב את המערה בשעה 10 – בוגז!" קומיקטורה של מולא

במי בחרות לكونגרס, גיבورو של וולף תמה: מועד של איו מפלגה הוא מוטקה גנב זה? ...

ב"עגל הזהב" פרסם גם נח כי קומיקטורות ישוביות ופוליטיות, ובמקומות אחרים צייר דרשי אדם. וכמרכן ולפנ', אף הוא בעל כישרון ציורי והומור רב, הדראשן שצייר "מסכת קריكتורות" בארץ – שני עמודים בעיתון שמו פיעס בהם רישומים שונים, התוקפים אותו נושא מצדדים שונים. "עגל הזהב", כפי שצוין לעיל, לא החזיק מעמד לאורך זמן. בראשית 1940, כמה החודשים לאחר הפסקת הופעתו, החל לצאת עיתון הומו חדש – "סיכון", שהתקיים זמן רב יותר, ויצא לאור מדי שבוע במשך שלוש שנים. עורכו היה יוסף בס שעלה בשנת 1936 מפולין, שם פרסם קריكتורות בעיתונים שונים. בכותבים ב"סיכון", בשםთיהם או בכינוייהם, היו סופרים נודעים בארץ כמו שאול טשרניחובסקי. בסطبع את חותמו בעיתון

בקיץ 1939 בא לעולם הניסיון הראשון להוציא לאור עיתון שבוצי קבוע להומו – "עגל הזהב", בערכתו של אריה דיסנץ'יק, לימים ממייסדי "מעדריב" ועורך. מوال הדעתן שהענו והשיקו כספים בניסיון זה היה אריה חייב.

monthsago זה הופיעו 15 גיליונות בלבד, והוא נתן מקום נרחב לקריكتורות. היו בו כמה ציירים קרייקטורות חדשים ובינם מולא, שיש לו עגלגל וחדר המשור במקצועות, ולקרייקטורות שלו הומו רב ומהנה. מואל הוא גם צייר הקרייקטורות הראשון שלא ייתד את יצירותיו למחלמות פוליטיות בלבד, אלא לעג בחירות גם את חי הייסדים. דבר זה וראי ציון, שכן הקרייקטורות שהופיעו בעיתוני הארץ היו פוליטיות רובינ-គולן, ולוחמו במוסדות, במפלגות, באנגלים, ובשליטונות.

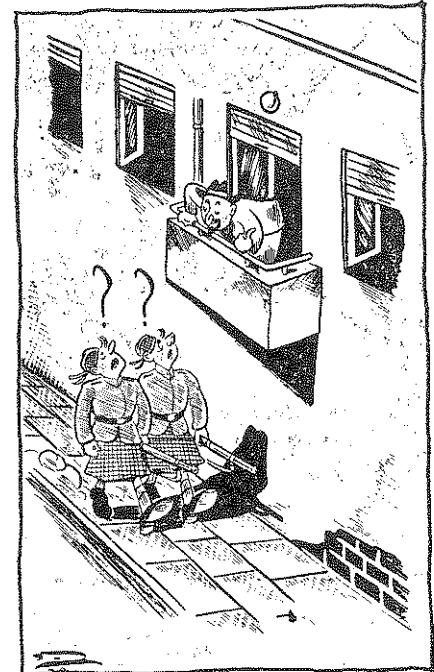

"מה? אхи בקרב?" – מתפללא "האיש" של יוסף בס למראה מודעה הקוראת לגיוס לצבא הבריטי במהלך מלחמת העולם השנייה
– "לא זובים ולא יער! אхи נמצא ברמת גן ויש לו חנות מכולת"

נמשך אל הפאות ולא התחנה: "הסדר את כובעך, חיימ', הקצב שלנו הולך", אומרת האשה לבעהה בימי הצנע. ועוד מאותה תקופה: "לבחור הזה יש כנראה כוונות רציניות, במקומם פרחים הביא לטוניצ'קה תפוחי-אדמה", אומר האב, הנהנה למראה המחרור החדש של בתו.

קבוצת קרייקטורייסטים אלו ואחריהם ערכו את "מלחמות הקווים" בארץ בין שתי מלחמות העולם, בתקופה של ימי "המדינה שכדרה" והיישוב הנלחם לעצמו. בשנת 1948 תמה תקופה זו, הגיבורים הישנים נעלמו מן הבמה, ונסתמן מתרות חדשות למלחמה. אל הבמה עלה דור חדש של צייר קרייקטורה – עלויים מחוץ לארץ ובני הארץ, שפתחו בחוזיות חדשנות והלכו בציור ובאטירה בדרך משלהם.

בעיקר בקרייקטורות שלו, שMahon הופיעו כמו וכמה בכל גילין. את החוברת הראשונה של העטן פתחה קרייקטורה שלו שכזיריו בה איש ואשתו, נהנתנים בעלי גוף, והאיש אומר בצער: "כשפנו – בשווין, הוילה שלנו – בקפריסין, ילדינו לומדים בלונדון, אבל לבנו, כנראה, כבר ישאר בארץ". זו הייתה קרייקטורה ראשונה במסכת ארוכה של שרבות"ץ חזוק ולעוג על הבוגנות העיריה ועל הצבעות. מאוחר, ממש ארבעים שנה, ליווה בס את חי הארץ בעתוño "סיכות" וועל דפי עתון "הארץ", שם רשם מדי שבוע ציור בקבוק מחותפס, קרייקטורות שהיו חלק מן התהים הארציישראלים ורשמו את קורות ימינו הקשיים והגדולים. הוא לחם בשונאים, לעג לאויבים, אבל לא מנע קווי החירפים מלפג לשקרים הקטנים שרוחו בארץ. כמובן לא

במי העוצר מזמן הגבא, בציורו של נח בי, שני חילילים סקוטים להשלים מניין לתפילה...